

MÜTOLOOGILINE OLEND ALARVADÕ (ALBASTÕ) AZERBAIDŽAANI SÜNNIKOMBESTIKUS

Bählul Abdullajev. Azerbaidžaan, Bakuu

Azerbaidžaaani traditsioonilistes sünnikommetes on hulgaliselt kujutelmi mütolooilisest olendist Alarvadõst, animismi, totemismi, antropomorfismi ja kosmogooniliste ideedega seotud sünnijumalannast ja viljakusehoidjast, kes hiljem transformeerus kurjaks olendiks. Enamgi veel - uskumuse järgi ilmus Alarvadõ sünnitajale, nii et ainult see teda nägi. Kui naine siis minestas, võttis Alarvadõ tema maksa ja pani selle vette, nii et sünnitajat ootas surm.

Azerbaidžaaanis kutsutakse seda mütoloogilist olendit Alarvadõ (Halarvadõ, Al anasõ, Hal anasõ, Hal garõsõ - *Hal*-naine, -eit, -ema). Ehkki mõnede türgikeelsete rahvaste hulgas kutsutakse teda Albõs, Almõs, Albas, Alas, Almus, Albassõ, Albarstõ, Albaslõ,¹ tuntakse teadlaste seas enam nimetust Albastõ. Seda olendit tunnevad ka muud rahvad. Afgaanid kutsuvad teda Madari hal, Madari ol, Madari al, Madari jol; tadžikid - Almasti, grusiinid - Ali, lesgiinid - Alpab, ingušid ja tšetšeenid - Almarõ, mongolid - Almas, tatid - Ol,² mitmed slaavi rahvad - Ala, talõšid - Alažen jne. Vaatamata arvukatele nimevariantidele on siiani tegeldud rohkem variandiga Albastõ. Erinevates uurimustes on sõnakomponenti *bastõ* tõlgendatud kui tuletist türgikeelsetele rahvastele tuntud sõnast *basmak* (suruma, sõtkuma, võitma), aga *Al*-komponendi suhtes lähevad arvamused lahku. E. Benvenist ja M. Andrejev eraldavad *Al*-osa *bastõst* ja peavad seda indoiraani päritolu demonoloogiliseks olendiks.³ N. Ašmarin, K. Menges ja S. Malov omakorda väitsid, et *Al* on seotud sõnaga *Alp*, st *Hercules, heroe*.⁴ Sõna *Alp* on tihti kasutatud "Kitabi Dädä Gorgudis". Ka türgi teadlane Orhan Adžõpajõmlõ on märkinud mõningate *Al* tähenduste seost *Alpiga*: *Al*, Albastõ, Al anasõ (*Al*-ema), Al gõzõ (*Al*-tüdruk).⁵ Albarov kaldub arvama, et *Al* on Kaukaasia päritolu sõnamoodustus.⁶

Albastõ kujutelm paelus ka G. Klimovi ja D. Edelmani huvi, kes kirjutasid Albastu/Almastu etümoloogiast ühiselt artikli. Klimovi ja Edelmani arvates on Albastõ moonutus Ees-Aasia, täpsemalt, Akkadi muistse jumalanna nimest Lamastu/Lamaštu.⁷

Märkigem, et V. Hintzi arvates esines jumalanna Lamastu naiste kaitsjana iidse Ees-Aasia riigi Elami jumalate panteonis.⁸ Probleem on siiski selles, et kokkupõrked ja vaenulikud suhted Elami ja Akkadi vahel ei jätnud üksiti vastastikust mõju avaldamata nende religioonile ja kultuuripildile ning selle tulemusena tunnevad akkadlased Lamastut mitte kui naiste kaitsjat, vaid kui tagedat, kurja olendit. Tegelikult kujutatakse Lamastut tolle aja akkadikeelsetes kirjalikes mälestistes "kui üht kõige hirksamatest koletistest."⁹

Nimetades Lamastut Elami tütreks, rõhutavad Klimov ja Edelman, et ta ei kuulu akkadi kultuuri. Samal ajal tunnistavad nad Albastõ akkadi päritolu, unustades elementaarse tõe, et foneetilisest aspektist ei saanud türgi keelde tekkida sõna *Albastõ* sõnast *Lamastu*. Türgi rahvaste *Albastõ* muutumises *Lamastuks* akkadi keeles, mis kuulub semiidi keelte hulka, on omad reeglid. Türgi sõnad, millel on ees *al*, kas kaotavad selle osise semiidi keeltesse ülekandumisel või on teinud läbi metateesi. Näiteks *altun* tähendab jakuudi keeles vaske, *al-latun* araabia keeles aga kollast vaske: *albis* märgib jakuudi keeles sõjajumalat, *iblis* araabia keeles saatanat jne. See annab tunnistust, et Albastõ on Lamastust päritolult vanem.¹⁰

Peale aseri keele kasutatakse veel teisteski keeltes Albastõ asemel Alarvadõ (Hal arvadõ), Al anasõ (Hal anasõ), Maderi al, Al garosõ, Ala jen, Al pab jm. Oleks absurdne väita, et üks komponent kõigis nendes sõnades ja sõnakombinatsioonides tähendab naist. Sõna *al* on aseri keeles poliisemantiline. Keeleteadlaste arvates on *al* sõnatüveks enam kui 500 sõnale.¹¹ Sõna *al* paralleeltähendusena esitavad mõningad sõnastikud *kõrge*, *kõrgeim*, *hiiglaslik*, *tohtu*, *silmapaistev*, *väljapaistev*. Kaukaasia keeltes kasutatakse sõna *ala* (*elu*), *alalu* tähenduses *kõrge*, nagu ka sõna *al* tähendab urartu ja akkadi keeltes *elu*, taevast, jumalat. Türgi keeltes kasutatakse sõna *al/ala* ja *ag* (*valge*) tähenduses *kõrge*. Teatakse, et *Altai/Alatau* tähendab kõrget mäge, tegusõna *ag* märke ronimist, kõrgusse pürgimist. Raamatus “Kitabi Dādā Gorgud” kohtame väljendit *ala seivanlō agban evlār* (suurte rōdudega kõrgeid majad).¹²

Eespoolõeldust võib üldistada, et see mütoloogiline kujutelm tähistab pikakasvulist, tugevat, silmapaistvalt suurt naisolendit. Aserbaidžaani folklooris võib Albastõ olla suurte lahtiste juustega, kitse välimusega, vasksete küüntega, hiiglasuurte jalgadega, üle õlgade seljataha rippuvate rindadega, tüse, suurekasvuline. Ta elutseb varemetses, koobastes, jõgede ja järvede kallastel, allikate läheduses. Hiidnaist kujutatakse alati valgeis rõivais.

Usutavasti on Albastõ esialgselt olnud päikese antropomorfiseeringuks. Asjaolu, et teda tuntakse pikakasvulise ruugejuukselise naisena, kinnitab seda - on ju päikese sümboliks naine ka mitmete teiste rahvaste folklooris. Samuti on arvatud, et Alit on muistsel ajal kummardatud kui tulejumalust. Tule ja päikese seosed ei vaja tõestust. Aegade vältel on kujutelm Alist muutunud, nagu on ootuspärane paljude taoliste nähtuste puhul: kaitsja ning hoidja staatus kaob, asemele astuvad kurjad olendid. Samasugused muutused teeb läbi olendi nimi.

Informantide andmeil keeratakse sünnitaja päitsisse kitsevillast köis, mille otsad naelutatakse põranda külge. Meenutagem, et Albastõ kujutatakse kitsetaolisena. Kasahhi, kirgiisi ja baškiiri folklooris seostub kitsevill Albastõga. Tuva urhaanide uskumuse järgi sündis Albastõ neitsist ja määgis kitse moodi.¹³ Näiteks turkmeeni eeposes “Koroglu” (“Koroglust” on mitu versiooni,

sealhulgas aseri, türgi, kasahhi ja usbeki variandid - tlk) on imetajaks kits. Türgikeelsed gatšiinid katsid vastsündinu hälli põhja kitsenahaga, kaitsmaks teda kurjade jõudude eest. Altaiis riputati hälli kohale kitsekont.¹⁴ Albastõ sarnasus kitsega on küllaltki ootuspärane, sest vastavalt vanadele uskumustele oli kits kevade ja sellega seoses sigivuse sümbol. Eelöeldu aitab seletada, miks sünnitaja voodi külge seoti kitsekarvadest köis. See on tõepoolest Albastõ - laste kaitsja ja patrooni sümbol. Mõnedes iidsetes Aserbaidžaani riitustes esineb kitse nimi *kosa-kosa* kevade sümbolina. Lauludes on *Al/halil* käes ühelt poolt hundi-, teiselt poolt kitsenahaga kaetud trumm, aga samuti tõestab seda vastsündinu katmine kitsenahaga külma eest jm. See on tõestuseks, et kits oli Albastõ sümbol.

Paralleelselt sünni ja kasvu patrooniks olemisega peeti Albastõ olendiks, kes kaitses vastsündinut haiguste eest. Mõnedes Aserbaidžaani piirkondades tehti maagilistesse kitseluudesse auk ja tõmmati sealt läbi pikk nõör. Seda kutsuti *Alvardõn diši* (Alarvadõ hambad) või *Alarvadõn dabanõ* (Alarvadõ kand). Arvati, et kui selliselt moodustatud ringist laps läbi tõmmata, on ta järgmiseks päevaks terve.¹⁵

Lõunaslaavlased, iseäranis bulgaarlased, serblased ja kroaadid kummardasid müütilist olendit patroon Orisnitsat, kes on peaaegu identne Albastõga. Ilmudes enne sünnitust naisterahva kujul, kaitses Orisnitsa last kurja eest, andis talle tervist ja õnne.¹⁶

Eespool märkisime, et Albastõ kujutati täidlasena. Pärimus kinnitab, et Siberi rahvaste kombestikis määrab tulevane ema sünnitusjumalanna auks oma käed ja näo sünnituse ajaks rasvaga. Rasvaanum on ta kõrval, samuti viskab ta rasva tulle. Peale sünnitust toimub tänuriitus: põletatakse rasvaga võitnud kujukesi ja lauldakse spetsiaalseid laule.¹⁷ Kesk-Aasias pannakse vastsündinule enne esimest imetamist suhu tükike rasva.¹⁸

Olgu siinkohal võrdluseks toodud veel üks paralleel. Künni puhul võetakse maajumalanna Armiti auks ette riitus, mis seisneb paarisrakendisse pandavate künnihärgade kaela ja sarvede rasvatamises. Jäljed sellest toimingust on säilinud ühe töölaulu vahendusel:

*Ma võian härja kaela,
põletan tulise rauaga kurja silma,
Võta sügavamaks vagu,
ma köidan sinu jaoks pundi ristikuid.*¹⁹

Seos Albastõ ja Nahida vahel on ilmne; nagu selgub rahvapärimusest, on härja alati peetud jumalanna Nahida kaitse all olevaks.

Albastõ usuti olevat ka raske sünnituse põhjustajaks. Seetõttu löödi sünnitaja pea kohal vasknõu pihta ja püüti tugeva lärmiga peletada kurja jõudu. Tunnetuslikkus ja tüpoloogilises mõttes on see ühte viidav väljaarenenud usundi

ja maagia aegadest pärineva mõtteviisiga, kus päikese- ja kuuvarjutuse põhjuseks peeti kurjade jõudude tegutsemist ning püüti neid peletada vasknõude või muude metallesemete kolistamisega.

Kui sünnitav naine teadvuse kaotas, arvasid lähikondsed, et Albastõ haaras ta maksa ning viis ära. Seepärast retsiteeriti käskiva häälega:

*Hei, halastamatu Albastõ,
pane maks oma kohale,
anna vaesekeesele tagasi ta hing.
Kui sa ei kuula mu sõna,
kui sa ei pea must lugu,
torkan su silmad välja.²⁰*

Samal ajal kolistati majakatustel kõvasti, veekogude ääres peksti kinžallide ja mõõkadega veepinda, hilisematel aegadel on hakatud ka püssi paugutama. Niimoodi toimides loodeti Albastõt hirmutada ning takistada teda sünnitaja maksa vette poetamast.

Üks Albastõ iseärasusi seisneb selles, et tema tugevuse ja jõu asukohaks on peetud juukseid või juuksepatssi. Ühes muistendis jutustatakse, kuidas Albastõ kannab käes maksa, visanud oma rinnad üle õlgade. Sel ajal jõuab talle järele teda jälitanud naine kääridega ning lõikab äkki juurde sööstes Albastõ patssid. Kui Albastõ naise poole hakkab tulema, torkab ta nõela selle kõrva sisse ja nõuab, et see sünnitajale teadvuse tagasi annaks. Albastõ teebki seda. Selle peale tõmbab naine nõela kõrva seest välja, kuid patse tagasi ei anna. Ta viib need äsja sünnitanud naise kätte. Naist, kes Albastõ patssid maha lõikas, hakati austama kui pühakut ning kõik nimetasid teda *altšõ*. Uskumuse järgi ei julgevat Albastõ puutuda ühtegi altšõ sugulase või talle lähedase inimese vastsündinut. Uskumust, et mingi kurja olendi üleloomulikku jõudu saab juuste äralõikamisega ära võtta, tunnevad teisedki rahvad.²¹ Albastõga näib see olevat seostunud suhteliselt hilja.

Kui Albastõst räägitakse, rõhutatakse tavaliselt tema püüdu sünnitajale halba teha ning temalt elu võtta. Huvitav on märkida, et sama kehtib mao või hundi puhul, kes on tootemloomad. Kunagi pühaks peetud mao kohta tavatsetakse nüüd öelda: “Olgu nad neetud puha, nii valged kui mustad.” Nii hundi kui Albastõ vastu loetakse loitse, et nad ei saaks kurja teha.

Väljend *Al dili* (Ali keel) näib samuti olevat kujunenud seoses Albastõga. See tähendab *valet rääkima, petma, kavalus, kelmus*, ning tuleneb sellest, et Albastõt on kujutatud olendina, keda saab kinni püütuna inimeste heaks töötama panna. Selleks tuleb osata tema keelt. Ent mida tal ka teha ei kästa, ta teeb kõike vastupidi. Kui inimesed ütlevad talle: “Tööta kiiremini,” siis teeb ta kõike aeglasemalt, aga kui öelda: “Tööta aeglasemalt,” siis töötab ta kiiremini. Erinevalt inimestest liigub Albastõ tagurpidi. Seepärast ongi temaga suheldes tarvis

taotleda vastupidist. Ometi on ka Albastõ suutnud inimesi üle kavaldada. Pärast seda kui üks naine nõela välja tõmbas ja Albastõ põgenema sai, võisid inimesed veel õieti kogeda, millisteks kuritegudeks ta võimeline on. Ühes muistendis jutustatakse, kuidas Albastõ põgeneb ja karjub inimestele:

*Te kordasite ühtevalu:
too puid, et nad saaksid tuhaks,
too vett, et see saaks kuseks,
seda te ei öelnud ju,
et too mulda, raha,
anna meile sadulapaun.²²*

Juhul kui Albastõl õnnestus põgeneda, muutus kogu tema tehtud töö olematuks. Albastõt oli võimalik püüda, kui hobuse selg määrati pigiga. Et kinni püütud Albastõ ära lipsata ei saaks, tuli tema väravasse lüüa nõel, millega polnud veel keegi õmmelnud.

Albastõle omistati võimet muuta oma kuju. Kord oli teekäijale ette sattunud kaks Albastõ last, kes varjasid ennast põõsastikus. Nende juures oli ema, kes lausus neile niimoodi: “Täna õhtul hakkab ühes külas naine last ilmale tooma. Ma toon teile tema sisuksed.” Lapsed panid üksteise võidu kisama: “Oi, ema, õpeta meid ka, kuidas sa saad seda nii teha, et keegi ei märka.” Albastõ vastas neile: “Talle hakatakse *kuimakki* (magusat jahuputru) valmistama. Sel ajal muutun ma ruugeks juuksekarvaks ja kukutan end kuimaki sisse. Nurganaine sööb mu ära ja siis ma tõmban tal maksa välja ning toon selle teile.” Kui mees koju jõudis, nägi ta, et tema naine seab end külla minema, öeldes: “Lähnen naabrite poole, neil just sündis laps, ma tulen varsti tagasi.” Mees vastas, et tuleb kaasa. Kui palju naine ka ei keelitanud, et meesterahval ei sobi nurganaise poole minna, see pole sünnis, kõik asjata. Mees ei kuulnud naise juttu ja läks ikkagi naabri majasse. Parajasti pakuti sünnitajale kuimakki. Mees võttis pudrunõu oma kätte, leidis karva pudru seest ja viskas tulle. Samal momendil tõstsid maja uksele hiilinud Albastõ lapsed kisa: “Oi-oi, ära põleta meie ema ära!” Kuid karv oli juba põlenud.

Seega jääb Albastõ iseloom samaks ka siis, kui ta väliskuju peaks muutuma. Antud juhul pole tähtsusetu, et Albastõ muundub sünnitaja kehasse pääsemiseks ruugeks juuksekarvaks ning et ta ühineb tulega, mille jumaluseks teda kunagi peetud on.

Märkida tuleb veel seda, et Albastõst jutustamisel kasutatakse väljendeid nagu *minu vanaisa jutustas, minu vanaema jutustas, minu isale räägiti* jts. Kordagi ei ole kasutatud seda laadi sõnu nagu *nägin, nägin oma silmaga*. Niisiis on kujutelm Albastõst, muistse inimese kujutluses positiivsest mütoloogilisest tegelasest, aegade jooksul muutunud ja kaotanud oma algse tähenduse.

Tõlkisid Mall Hiemäe, Külli Tamkivi ja Hagani Gajöblö Türker

Kirjandus

1. Mifõ narodov mira. I. Moskva, 1980.
2. Andrejev, M. Po etnologii Afganistana. In: Dolina Pandžšir. Materjalõ iz pojezdki v Afganistan v 1926 g. Taškent, 1927.
3. Op cit, s 90.
4. Albarov, B. Inguškoje “Goljerdi” i ossetinskoje “Alarvadõ” (k voprosu ob ossetino-inguških kulturnõh vzaimootnošenijah). Izvestija Inguškogo nautšno-issledovatel'skogo instituta krajevedenija. I. Vladikavkaz, 1928.
5. Atšõpajõmlõ, O. Turkijädä dog'umla ilkili adžt v inamlarõn etimoloži etudu. Erzerum, 1961.
6. Vt viide 4, s 74.
7. Klimov, G, Edelman, D. K etimologii Albastõ/Almastu. Sovetskaja tjurkologija. 1979, nr 2, s 57-63.
8. Hintz, V. Gosudarstvo Elam. Moskva, 1977, s 61-62.
9. Op cit, s 241-242.
10. Atšalov, A., Novruzov, M. “Al” tapõnõšõ vã onun izlãri. In: Azerbajtšan filolokijasõ mäsälãlãri. Bakõ, Elm, 1983.
11. Tšalilov, F. Azerbajtšan dilindã “al” keklu sezlãr (tarihi-etimoloži etud) In: Azerbajtšan filolokijasõ mäsälãlãri. Bakõ, 1983, p 165.
12. Vorošil, G. Azerbajtšan dilinin täšãkkul tarihinã dair gejdãr. In: Azerbajtšan filolokijasõ mäsälãlãri. I. Bakõ, 1983, p 43.
13. Tšaj, M. Anadoluda turk damg'asõ. Istanbul, 1967, p 53.
14. Sejdinov, M. Gõzõl dejuštšunun taleji. Bakõ, Kãntšlik, 1984, pp 40-41.
15. Burtsev, I. Alarvadõ: bu äfsanãdir, ja hägigju. In: Tahõtšlõ gãzeti. 12. 09. 1972.
16. Kravtsov, N. Slavjanskii folklor. Moskva, 1976, s 64.
17. Vt viide 5, pp 72-73.
18. Firštein, L. O nektorõh obõtšajah i poverijah, svjazannõh s roždenijem i vospitanijem rebjonka u uzbekov Južnogo Horezma. In: Semja i semeinõje obrjadõ u narodov Srednei Azii i Kazahstana. Moskva, 1978, s 193.
19. Azãrbajtšan folkloru antolokijasõ. Bakõ, 1968. I kitab, p 11.
20. Azãrbajtšan klassik ädãbijjati kitabhanasõ 20 tšilldã. In: Halg ädãbijjatõ. I. Bakõ, 1982, p 9.
21. Sternberg L. Pervobõtnaja religija v svete etnografii. Leningrad, 1936.
22. Autori kogust.